

بررسی وجه شبه و قلمرو مشبه به در اشعار کودکانه ناصر کشاورز و افسانه شعبان‌نژاد

عباس صیادی^۱

دکتر مجید عزیزی^{۲*}

دکتر شاهرخ حکمت^۳

چکیده

تشبیه از جمله صور خیالی است که در ادبیات کودک، به ویژه شعر کاربرد بسیاری دارد. در میان ارکان تشبیه، مشبه به و وجه شبه از اهمیت بیشتری برخوردارند؛ زیرا مشبه به، جنبه تخیل گوینده را نشان می‌دهد و وجه شبه نیز، مبین رابطه‌ای مشترک در میان دو رکن مشبه و مشبه به است که غالباً در هر دو به شکل یکسانی وجود ندارد. در این پژوهش، اشعار ناصر کشاورز و افسانه شعبان‌نژاد، از نظر قلمرو مشبه به و نوع وجه شبه از نظر کارکردی و تصویری مطالعه شده و نتیجه این است که بیشترین مشبه به‌های شعبان‌نژاد از عناصر طبیعت تشکیل می‌شود و بیشترین مشبه به‌های کشاورز شامل عناصر طبیعت و حیوانات هستند. از نظر وجه شبه نیز هر دو شاعر بیشتر از وجه شبه تصویری استفاده کرده‌اند و کارکرد و تحرک در وجه شبه‌ها کمتر مورد نظر بوده است. از این رو می‌توان نتیجه گرفت از نظر هر دو شاعر، یکی از اهداف شعر کودک، تصویرسازی از طبیعت و عناصر مربوط به آن است.

واژگان کلیدی: افسانه شعبان‌نژاد، ناصر کشاورز، شعر کودکان، وجه شبه، مشبه به.

۱. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران.

Email: abbassayadi5874@gmail.com

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران. (نویسنده مسؤول)

Email: m-azizi@iau-arak.ac.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران.

Email: Sh-hekmat@iau-arak.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۷

تاریخ ارسال: ۱۴۰۲/۰۹/۲۷

مقدمه

شعر کودکان از هر نوع که باشد، غیر از ویژگی آهنگین بودن نیاز به عناصر استیکی است که برای کودکان جذابیت داشته باشد. شاعر کودکان، عناصر صور خیال را از میان مؤلفه‌هایی انتخاب می‌کند که برای کودکان ملموس و قابل فهم و همچنین جذاب باشد. پیداست که کودکان با عناصری که در اطراف خود می‌بینند، ارتباط بیشتری برقرار می‌کنند و به‌ویژه با طبیعت و حیوانات بیشتر تعامل دارند؛ در عوض عناصر تجریدی برای آن‌ها قابل فهم و درک نیست؛ از این رو انتظار می‌رود در شعر کودکان بیشتر با صورخیال قابل لمس روبرو شویم؛ به همین دلیل قلمرو تشبیه در آثار مربوط به کودکان اهمیت بسیاری دارد. از سویی در مواجهه با وجه شبه که ویژگی مشترک میان دو رکن اصلی تشبیه است با دو وجه تصویری و کارکردی مواجه می‌شویم که اولی تنها ارائه تصویری از ذهنیت شاعر است و دومی تحرک و کارکرد وجه شبه را می‌رساند. در این پژوهش با بررسی قلمرو مشبّه به و نوع وجه شبه در آثار افسانه شعبان‌نژاد و ناصر کشاورز برآن هستیم تا به این پرسش پاسخ دهیم که تشبیهات کودکان این دو شاعر چه قلمرویی را شامل می‌شود و وجوه شباهت بیشتر کارکردی است یا تصویری؟

پرسش‌ها

- قلمرو مشبّه به در اشعار کودکان افسانه شعبان‌نژاد و ناصر کشاورز شامل چه عناصری است؟
- وجه شبه در آثار دو شاعر، کارکردی است یا تصویری؟
- تفاوت و تشابه تشبیهات کشاورز و شعبان‌نژاد چیست؟

فرضیات

- هر دو شاعر بیشتر از عناصر طبیعت استفاده کرده‌اند.
- اغلب وجوه شباهت در آثار دو شاعر تصویری است.

- در آثار کشاورز ابزار زندگی و حیوانات بیشتر به کار رفته‌اند و در آثار شعبان‌نژاد طبیعت کاربرد بیشتری دارد.

پیشینه پژوهش

- محمودی و گیچی (۱۳۹۲) در مقاله «سبک‌شناسی کاربرد تصویر تشبیهی در شعر کودک و نوجوان (براساس مطالعه موردی آثار مصطفی رحماندوست و افسانه شعبان‌نژاد)»، به شیوه توصیفی و تحلیلی به بررسی تشبیه از جهت ساختار، ارکان، تعداد طرفین، وجه شبه، حسی و عقلی بودن پرداخته و بسامد آماری این کارکردها را در جدولی نشان داده‌اند. بر اساس این تحقیق، تشبیه به عنوان ابزاری در جهت روشنگری و خیال‌انگیزی بیشتر به کار گرفته شده و نشان می‌دهد ویژگی اشعار شعبان‌نژاد گوناگونی نام حیوانات، فراوانی تشبیهات گسترده و ویژگی رحماندوست، تعداد طرفین تشبیه و تشبیهات فشرده است.

- آتوسا صالحی (۱۳۸۳) در مقاله «از نگاه مخاطب، مروری بر چهار اثر از افسانه شعبان‌نژاد»، در این چهار اثر به برخی عناصر شعری شعبان‌نژاد مانند زاویه دید، ترکیب‌ها و درونمایه پرداخته و چنین نتیجه گرفته که فضای شعری وی چندان شاد و امیدوارانه نیست و ترکیبات وی بیشتر دارای تکرار و وام گرفته از اشعار دیگر شاعر است.

- ذری و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله «پیوند وزن و محتوا در شعر مصطفی رحماندوست و ناصر کشاورز»، تحقیقی درباره وزن عروضی آن دو شاعر انجام داده‌اند که نتیجه‌اش این است که هر دو شاعر در تعیین وزن اشعار به محتوا توجه داشته‌اند.

روش تحقیق

روش تحقیق توصیفی - تحلیلی بر مبنای وجه شبه تصویری و کارکردی است.

بحث

۱- وجه شبه: تشبیه، مهم ترین رکن اصلی صور خیال است و مبنای آن شباهتی است که به شکل واقعی یا خیالی میان دو چیز برقرار است. این رکن مهم، وجه شبه نام دارد. «وجه شبه مهم ترین بحث ایماژ است.» (شمیسا، ۱۳۸۱: ۵۸) در حقیقت «هدف از تشبیه و همانندی دو شیء مقایسه و کشف یادآوری شباهت یا مشابهت‌هایی میان آن دو است. این کشف حاصل دقت و ذوق و قریحه شاعر یا نویسنده است.» (میرصادقی، ۱۳۸۸: ۸۳)

وجه شبه در واقع ویژگی مشبه به است که شاعر یا گوینده آن را برای مشبه نیز فرض می‌کند. یا صفتی را که در مشبه هست با مشبه به قیاس می‌کند. نوآوری در مشبه و وجه شبه از اهمیت بسیاری برخوردار است، در غیر این صورت استفاده از تشبیهات تکراری موجب خودکار شدگی زبان و تبدیل آن به زبان عادی و نه ادبی می‌شود. از این ویژگی با عنوان نو کردن تشبیه یاد می‌شود. شمیسا معتقد است «فقط آوردن مشبه به های تازه و نو زبان ادب را در دستگاه بلاغی برجسته می‌نماید. همچنین باعث می‌شود در محور هم‌نشینی تشبیه میزان حدس مخاطب تقلیل پیدا کند یا در برخی موارد به صفر برسد و اگر مشبه به کاملاً خلاف انتظار مخاطب باشد به قول ریفاتر^۱ این خلاف انتظار انگیزه سبکی محسوب می‌شود.» (شمیسا ۱۳۷۹: ۶۳) علمای بلاغت در قدیم نیز تشبیه را مشابهت دو چیز در صفتی دانسته‌اند. (ر.ک: وطواط، ۱۳۶۲: ۱۴۴؛ رادویانی، ۱۳۶۱: ۶۷)

«لطف تشبیه در غرابت و دوری‌اش از ابتدال است به ویژه اینکه وجه شبه امری باشد که زود به خاطر نرسد و تا حدی پوشیده باشد و خاطر شنونده به کمک پویه و تقلای ذهن بکوشد تا آن را به دست آورد.» (زرین کوب ۱۳۸۱: ۵۶)

از نظر شمیسا، هنگامی که وجه شبه محسوس باشد تشبیه مخیل‌تر و هنری‌تر است. (ر.ک: شمیسا، ۱۳۷۹: ۶۳) «تشبیهاتی که وجه شبه آن‌ها ذکر نشده یا با وجود وجه شبه، ایهامی در آنهاست منجر به دخالت خواننده و مخاطب می‌گردد. به قول «بارت» این نوع متون خواننده را

1. Rifater

به تولید کننده متن تبدیل می‌کند.» (بلزی ۱۳۷۹: ۱۶۴) به عقیده شفيعی‌کدکنی بهترین نوع تشبیه، تشبیهی است که صفات مشترک میان مشبه و مشبه به بیشتر باشد. (ر.ک: شفيعی کدکنی، ۱۳۷۲: ۵۶) کذب بودن ادعای شباهت میان دو چیز هم یکی از واجبات تشبیه به شمار می‌رود. (ر.ک: شمیسا، ۱۳۷۱: ۵۹)

۲- وجه شبه تصویری و کارکردی: تشبیه، هسته مرکزی تخیلات شاعرانه است و شاید به همین دلیل است که ابن‌رشیق قیروانی اساس و بنای شعر را تشبیهی خوش یا استعاره‌ای دلکش می‌داند: «شعر چیزی است که مشتمل بر تشبیهی خوش یا استعاره‌ای دلکش باشد و در ماسوای آن‌ها گوینده را فصل و وزنی خواهد بود و بس. (ر.ک: شفيعی کدکنی ۱۳۷۲: ۷)

از تشبیه به عنوان صورخیال نام برده می‌شود. در فرهنگ اصطلاحات ادبی، «خیال و تصویر در برابر imagery/image به مجموعه تصرفات بیانی و مجازی اطلاق می‌شود که گوینده با کلمات تصویر می‌کند و نقشی را در ذهن خواننده یا شنونده به وجود می‌آورد.» (داد ۱۳۸۵: ۱۳۹) به بیانی دیگر، «حس خیال نزد حکما عبارت است از قوه‌ای که انسان به وسیله آن از صورت‌هایی که ادراک می‌کند، متأثر می‌شود. تأثیری از مقوله لذت یا الم، شهوت یا غضب.» (حاکمی، ۱۳۸۶: ۴۶)

تشبیهات دوره اول ادب فارسی، یعنی دوره خراسانی به دلیل غلبه محسوس بودن طرفین تشبیه، تصاویری ثابت از دو چیز مشابه را نشان می‌دهد. این تصویر می‌تواند نشان دادن زیبایی یک شیء یا یک هیأت باشد، اما گاهی تصاویر ایجاد شده ثابت نیستند در این‌گونه تشبیهات، وجه شبه دائمی نیست؛ بلکه وجوه شباهت به لحظاتی محدود می‌شود که کاری در حال انجام است. برای مثال می‌توان لرزیدن بدن آهوی وحشت‌زده را به لرزیدن شاخه‌های بید در نظر گرفت. این تصویر فیلمی متحرک را نشان می‌دهد که برای لحظاتی ادامه دارد و بعد محو می‌شود. این نوع تشبیهات را که اغلب با واژه فعلی همراه هستند می‌توان کارکردی نیز نامید.

بروک- رز از تشبیه کارکردی هم نام می‌برد. منظور او از این نوع تشبیه، این است که برای مثال در تشبیه عشق به آتش، منظور کارکرد شبیه به آتش است نه در شکل ظاهری. در مثال

بروک- رز، امری معقول به شیئی محسوس تشبیه شده و از نظر ظاهری تشابهی بین آن‌ها نیست، اما با در نظر گرفتن صفت سوزندگی آتش، کارکرد عشق مشخص می‌شود، اما در مثال آهو و بید هر دو امر محسوس هستند با این وجود تشبیه به علت وجود فعل کارکردی شده است. (ر.ک: پورنامداریان و ماحوزی، ۱۳۸۷: ۴۴)

۳- ادبیات کودک: ادبیات کودک شامل نوشته‌هایی است که با روشی هنرمندانه با توجه به نیازهای اساسی و علاقه کودک به نگارش و ترجمه درمی‌آید. (ر.ک: سهراب، ۱۳۷۲: ۱۲۹)

ادبیات کودک با ایفای نقشی کلیدی و جایگاه ویژه‌ای که در اجتماع دارد، از لحظه‌ای که حیات خود را در جامعه آغاز می‌کند به گسترش تبلیغ و پرده‌برداری از ارزش‌های مستتر زندگی و نمایاندن راه برای رسیدن به قله مطلوب کمال برای مخاطب ویژه خود می‌پردازد. (ر.ک: ایمانی، ۱۳۹۰: ۱۱۳)

ادبیات کودک شامل نوشته‌ها و سروده‌هایی است که برای سن پیش دبستان تا دوره نوجوانی مناسب باشد. این سنین از دوره‌های حساس است که زیرساخت‌های شخصیتی کودک را شکل می‌دهد و آنچه در ذهن او قرار بگیرد تا پایان عمر همراه او خواهد بود از این رو توجه خاص به آفرینش ادبیات ویژه کودک از اهمیت برخوردار است. «ادبیات کودکان به مجموعه آثار و نوشته‌هایی گفته می‌شود که به وسیله نویسندگان تخصصی برای مطالعه آزاد کودکان تهیه می‌شود و در همه آن‌ها ذوق و سطح رشد کودکان مورد توجه است.» (شعاری نژاد، ۱۳۶۴: ۲۹)

با این تعریف، ادبیات کودکان تمام مسائل مربوط به زندگی را در برمی‌گیرد و کودکان و نوجوانان را در همه شئون زندگی کمک می‌کند. در کتاب‌ها و مقالات غیر درسی که در موارد و موضوعات مختلف برای کودکان و نوجوانان تألیف می‌شوند بهتر و بیشتر می‌توانند مسائل گوناگون زندگی را به زبان بچگانه مطرح کنند و کودکان و نوجوانان را به طور غیرمستقیم برای رویارویی با آن مسائل آماده سازند.

یکی از عناصر مهم در جذب کودکان و نوجوانان، بُعد زیباشناسی است که باید در آفرینش های ادبی مد نظر قرار گیرد. کودکان به نوشته‌های آهنگین توجه بیشتری دارند. در میان هنرهای

زیبا آنچه بیش از همه به موسیقی شبیه است شعر است؛ چون از دیدگاه منتقدین آهنگ اصلی ترین ویژگی شعر است که از لحاظ اهمیت در درجه اول است و ویژگی‌هایی را که موسیقی دارد شعر هم دارد مانند وزن و آوا. (ر.ک: رجایی، ۱۳۸۲: ۲۵) به همین دلیل آثاری که برای کودکان تولید می‌شود حتی اگر از جنس داستان باشد، بهتر است مایه‌هایی از موسیقی آهنگ نیز در آن به کار رود تا بهتر در ذهن کودک جای گیرد. هرگاه شعرهایی که برای کودک سروده می‌شود کوتاه و شاد و پر نشاط باشد، می‌تواند انگیزه مهمی برای علاقه کودک به شعر باشد. اولین قالب‌های شعری که برای کودکان سروده شده لالایی‌های قدیمی است که به طور شفاهی طی نسل‌ها جابه جا شده است. این اشعار گاهی فاقد معنای منسجمی بوده و تنها به خاطر داشتن وزن و آهنگ برای کودکان خوانده می‌شد.

خسرو نژاد، در کتاب «دیگر خوانی‌های ناگزیر»، مقاله‌ای از «کاربن لستیک - ابرشتاین» آورده است که نشان می‌دهد به عقیده وی نخستین و بنیادی‌ترین گام منتقدان در تعریف ادبیات کودک، جدا کردن ادبیات کودک از کتاب‌هایی است که آن‌ها را برای آموزش با هدف‌های تربیتی به کار می‌برند. اف، جی، هاروی دارتن، به گونه‌ای کلاسیک، خطوط عمده شکافی را که منتقدان میان این دو گونه کتاب قائل‌اند، بدین گونه بیان می‌دارد: «منظور من از کتاب کودک آثار چاپ شده‌ای است که هدف آشکار آن‌ها لذت بخشیدن به کودک است و نه آموزش دادن به او با تبدیل او به کودکی مؤدب و ساکت و خوب.» (خسرو نژاد، ۱۳۷۸: ۳۰۵)

این اشعار عامیانه که در دسته فولکلور قرار دارند قدمتی برابر با تاریخ بشری دارند و جزء برجسته‌ترین گونه‌های شعر کودک به شمار می‌روند. (ر.ک: گرمارودی، ۱۳۸۰: ۲۳)

«باید دانست که شعر کودکان نیز همانند اشعار بزرگسالان دارای قواعد شعری است، اما تخیل در این اشعار متفاوت است و شاعر برای به دست آوردن تخیل کودکان باید تجربیات کافی از زمان کودکی خود داشته باشد.» (ابراهیمی، ۱۳۷۳: ۲۵)

۴- بررسی اشعار شاعران

۴-۱- افسانه شعبان‌نژاد: موضوعات شعری شعبان‌نژاد شامل دنیای اطراف، وصف طبیعت، آشنایی با حیوانات، موضوعات مذهبی است و دارای عناصری است که برای مخاطب قابل لمس باشد. در بررسی تشبیهات این شاعر متوجه می‌شویم در اغلب اشعار وی تشبیه وجود ندارد و بسیار ساده و بدون تکلف ذهنیات خود را برای کودکان بیان نموده است؛ از این رو در پنجاه مورد از تشبیهاتی که در اشعار وی یافت شد، هشت قلمرو برای وجه شبه یافت شد که به ترتیب بسامد تحلیلی می‌کنیم.

عناصر طبیعی: بیشترین عنصری که وجه شبه قرار گرفته، شامل عناصر طبیعت است از قبیل گل و گیاه، درخت، چشمه، رود، دریا و... که ۱۸ مورد را در بر می‌گیرد. نمونه‌هایی از آن‌ها را مرور می‌کنیم.

- تشبیه خنده به گل انار از جهت زیبایی و شکفتگی لب‌های سرخ که نشان‌دهنده تصویر است.

می‌خزد آهسته بر روی لبم / خنده‌ای هم‌رنگ گل‌های انار (شعبان‌نژاد، ۱۳۷۴ الف: ۲۶)

- تشبیه تاج خروس به گل انار از جهت سرخی

کدوم خروس؟ / اون که روی دیواره / تاج قشنگ و نازش / رنگ گل اناره (شعبان‌نژاد، ۱۳۷۹: ۱۷)

- تشبیه آسمان به باغ از جهت انبوه بودن ستاره‌ها در آن

پرنده شو پرنده شو / پر از صدای بال شو / سبک‌تر از نسیم صبح به باغ آسمان برو (شعبان‌نژاد، ۱۳۷۴ الف: ۱۵)

شب بود و من از حیاط خانه / آرام به آسمان پریدم / از باغ قشنگ آسمان‌ها / یک دسته گل ستاره چیدم (شعبان‌نژاد، ۱۳۷۷: ۲۰)

- تشبیه برف به پنبه از جهت سفیدی

ناگهان کیسه او پاره شد توی هوا / پر شد از پنبه برف / همه چیز و همه جا (همان: ۱۲)

- تشبیه دل به چشمه از جهت خندیدن، که در واقع وجه شبه برای هیچ‌کدام واقعی نیست.

مثل یک چشمه دلم می‌خندد دامنم غرق شقایق شده است

(شعبان‌نژاد، ۱۳۷۴ الف: ۴۰)

- تشبیه غصه به آب از جهت چکیدن

می‌چکد غصه من در دل حوض / هیچکس اینجا نیست (شعبان‌نژاد، ۱۳۷۴ ب: ۱۹)

- تشبیه آواز به آب از جهت چکیدن

آوازه‌های خیس او در کوچه می‌چکید (شعبان‌نژاد، ۱۳۷۴ الف: ۲۴)
باز هم آواز نرم جیر جیرک‌ها می‌چکد از روی یک پیچک

(همان: ۴۲)

ابزار: ابزار زندگی دومین عنصر تشکیل‌دهنده وجه شبه است که ۱۰ مورد دیده شد. این عناصر شامل ابزار ساده زندگی است که به دست بشر ساخته شده مانند آینه، کلاف، سینی، ظرف، لباس و چراغ. این عناصر بیشتر در دنیای زنانه دیده می‌شد و کارکردی خانگی دارد.

- تشبیه دل به آینه از جهت نازکی، وجه شبه کارکردی است؛ زیرا شکستن را نشان می‌دهد که تحرک ایجاد می‌کند و تصویری ساده نیست.

دل من مثل دل آینه نازک شده است / با صدای نفس پنجره‌ها می‌شکند (شعبان‌نژاد، ۱۳۷۴ الف: ۲۰)

- تشبیه رنگین کمان به پل، وجه شبه تصویری است و حالت مشابه این دو عنصر را نشان می‌دهد.

صبح شد نور سرازیر شد از آسمان / یک نفر از کوچه ما می‌گذشت / روی دو دستش پل رنگین کمان (همان: ۴۴)

این تشبیهات نیز همه تصویری هستند.

- تشبیه ماه به سینی نقره و ظرف شیر (شعبان‌نژاد، ۱۳۸۹: ۲۰)

- تشبیه ماه به کلاف (شعبان‌نژاد، ۱۳۷۴ الف: ۳۷)

- دشت به پیراهن گلدار (همان: ۳۸)

حیوانات

حیوانات و پرندگان نمود زیادی در این اشعار ندارند و تنها ۸ بار به کار رفته‌اند شامل کبک، بره، بزغاله، کفتر و ماهی که حیواناتی اهلی هستند و اغلب کودکان آن‌ها را می‌شناسند. حیواناتی که شعبان‌نژاد نام برده اهلی هستند و قابلیت بازی با کودک را دارند.

- تشبیه باد به حیوان از جهت سواری دادن، که وجه شبیهی کارکردی دارد و نحوه رفتن باد را نشان می‌دهد.

تو سوار باد بودی که به روستا رسیدی / به میان باغ رفتی / گل و برگ و سبزه چیدی.
(شعبان‌نژاد، ۱۳۷۷: ۲۰)

- تشبیه راوی به کبک از جهت خندیدن، وجه شبه کارکردی است.
مثل کبکی شاد قهقهه می‌زنم / کوه از آواز من پر می‌شود

(شعبان‌نژاد، ۱۳۷۴ الف: ۲۶)

- تشبیه راوی به بره از جهت تشنگی و رفتن به سوی آب، وجه شبه کارکردی است.
مثل بره‌ای که تشنه است می‌روم / می‌روم به جست و جوی آب

(همان: ۱۳)

- تشبیه دل به بزغاله از جهت رفتن به صحرا، حالت رفتن را نشان می‌دهد و کارکردی است.

در میان سبزه‌ها نزدیک کوه / گله با چوپان به صحرا می‌رود / مثل یک بزغاله کوچک دلم /
شادمان همراه آن‌ها می‌رود (همان: ۱)

- تشبیه راوی به پرنده از جهت جست و جوگری، تشبیهی کارکردی محسوب می‌شود.
می‌روم به جست و جوی باغ سیب / مثل یک پرنده غریب (همان: ۹)

- تشبیه دل به کفتر از جهت پریدن

کفتر دلم پرید و رفت / روی نخلی آشیانه کرد (همان: ۲۲)

اجزای آسمان

اجزای آسمان شامل ستارگان و سیارات، باد و نسیم است.

– تشبیه مخاطب به نسیم از جهت رفتن به درّه و رقصیدن که از جمله وجوه شباهت کارکردی است.

نسیم شو نسیم شو برو میان دره‌ها برقص توی دره با صدای سبز بره‌ها

(شعبان‌نژاد، ۱۳۷۴ الف: ۱۴)

– تشبیه راوی به نسیم و گذشت از رود نیز کارکردی است.

من سبک بودم و مانند نسیم می‌گذشتم سبک از دامن رود

(همان: ۴۰)

خوراکی‌ها: خوراکی بسامد بسیار کمی دارند و ارتباطی با خوراک مورد علاقه کودکان ندارند.

– تشبیه راوی به کله قند از جهت قد بلندی، تصویری طنز آمیز را نشان می‌دهد.

این کوه قد بلند منم شبیه کله قند منم

روی سرم ببین چیه کلاه نرم برفیه

(شعبان‌نژاد، ۱۳۸۷: ۱۲)

– تشبیه ترانه به دانه از جهت کاشته شدن: بهار آمده است و توی ذهن قناری ترانه

می‌کارد (شعبان‌نژاد، ۱۳۷۴ الف: ۳۴)

– تشبیه آواز قناری به دانه از جهت کاشته شدن: من ته باغ کسی را دیدم / که به دستش

سبیدی خاطره داشت / داشت در پای چناری غمگین / تخم آواز قناری می‌کاشت (همان: ۵۰)

اعضای انسان

– تشبیه غروب به دل از جهت رنگ تیره که نشان از غمگینی است.

من و او تنهایم با غروبی که به رنگ دل ماست / او به اندازه من غمگین است (شعبان‌نژاد،

۱۳۷۴ الف: ۱۸)

عناصر تجربیدی

– تشبیه انسان به تصور سبز: این عنصر برای کودک قابل درک نیست و جنبه فلسفی دارد.

باغ در زیر ریزش باران / پلک‌ها را دوباره هم می‌زد / یک نفر مثل یک تصوّر سبز / داشت در ذهن او قدم می‌زد (همان: ۲۲)

جدول ۱. عناصر تشبیه در اشعار شعبان‌نژاد

نوع وجه شبه	وجه شبه	مشبّه به	مشبّه
کارکردی	پریدن	کفتر	دل
تصویری	رنگ سیاه	دل	غروب
تصویری	رنگ	گل‌های انار	خنده
کارکردی	پرواز	پرنده	کودک
تصویری	انبوه بودن	باغ	آسمان
کارکردی	صحرا رفتن	بزغاله	دل
کارکردی	تشنگی – جست و جوی آب	بره	کودک
کارکردی	خندیدن	چشمه	دل
کارکردی	رقصیدن	نسیم	کودک
کارکردی	سبک رفتن	نسیم	کودک
تصویری	بلندی	کوه	کودک
تصویری	بلندی	کله قند	کودک
تصویری	گردی	کلاف	ماه
تصویری	زیبایی	پیراهن گلدار	دشت
کارکردی	قهقهه زدن	کبک	کودک
کارکردی	قدم زدن	تصور سبز	شخص
تصویری	روشنی	چراغ	ستاره
تصویری	سپیدی	گل‌های یاس	ستاره
تصویری	نقش دامن	گل	ستاره
کارکردی	چکیدن	آب	غصه
تصویری	سرخ‌ی	گل انار	تاج خروس

نوع وجه شبه	وجه شبه	مشبه به	مشبه
تصویری	شکل ظاهری	پل	رنگین کمان
تصویری	شکل ظاهری	باغ	دامن
تصویری	صدا	صدای پر پرستو	صدای پاها
کارکردی	کاشتن	تخم	آواز قناری
تصویری	نازکی	آینه	دل
تصویری	شکل ظاهری	گل	ستاره
کارکردی	حرکت	اسب	باد
تصویری	شکل ظاهری	سیب قرمز	دماغ
تصویری	رنگ	رنگ دریا	رنگ لباس
تصویری	درون رنگ آبی	ماهی	کودک
تصویری	مکانیت	دنیا	لباس
تصویری	سفیدی	پنبه	برف
تصویری	کز کردن	یاکریم	دل
کارکردی	انعکاس	آینه	چشم یاکریم
کارکردی	کاشتن	دانه	ترانه
کارکردی	چکیدن	آب	آواز
کارکردی	چکیدن	آب	آواز جبر جبرک
تصویری	رنگ و شکل	سینی نقره	ماه
تصویری	رنگ	ظرف شیر	ماه
تصویری	رنگ	موهای سیاه	سیاهی شب
تصویری	زیبایی	ماه	کودک
تصویری	رنگ	چادر نقره	ماه
تصویری	شادابی	دختر	بهار
کارکردی	سرعت	باد	خاله
تصویری	رنگارنگ	رنگین کمون	بال خروس
تصویری	شکل گرد	پولک	چشم
تصویری	شکل	گل	برف
تصویری	شکل	ستاره	برف
تصویری	سفیدی	شکوفه	برف

۴-۲- ناصر کشاورز: موضوعات شعری کشاورز دنیای کودکانه است مانند بازی‌ها، شیطنت‌ها، تخیلات و آرزوهای آن‌ها به گفته خودش او: «هنوز دلش می‌خواهد بادبادک هوا کند و سر اسباب بازی با بچه هایش دعوا کند؛ زیرا هنوز از دنیای بچگی بیرون نیامده و حال و هوای کودکی را دارد.» (کشاورز، ۱۳۷۳: ۸۳)

در شعر کشاورز از میان ۵۰ تشبیه یافت شده، بیشترین بسامد از آن حیوانات و ابزار زندگی است که نشان از روحیه لطیف این شاعر در ارتباط با حیوان‌ها و همچنین جنبه مردانگی شاعر است که ابزار لوازم زندگی بیشتر در نظرش جلوه کرده است و در عوض طبیعت جلوه زیادی در مشبه به‌ها ندارد. در اینجا این عناصر را بررسی می‌کنیم.

حیوانات: حیوانات در شعر کشاورز، همه لطیف و زیبا نیستند؛ بلکه وی از انواع جانوران حتی مار و خرچنگ هم نام می‌برد و این به دلیل طبیعت مردانه است. کفتر نیز از جمله پرندگانی است که مردها بیشتر با آن سر و کار دارند و در زبان زنانه به شکل کبوتر دیده می‌شود.

– تشبیه ستاره به ماهی از جهت رقصیدن در موج، وجه شبه کارکردی است.

شب آن ستاره در خیالم، میان حوض مثل ماهی / به روی موج رقص می‌کرد برای ما
گاهگاهی (کشاورز، ۱۳۷۶ ب: ۱۲) تشبیه غم به خرچنگ از جهت چنگ زدن، وجه شبه کارکردی است و نشانگر غم و اندوه راوی است.

به جانم چنگ می‌زد / غمی مانند خرچنگ (کشاورز، ۱۳۷۶ الف: ۴)

– تشبیه صداها به مار از جهت زهرآلودی و آزار دهنده‌گی که می‌توان آن را کارکردی دانست زیرا تأثیر گذارند.

صداهایی پر از زهر/ که بوی مار می‌داد / مرا پاییز کردند / صداها زرد بودند (کشاورز ۱۳۷۶، ب: ۱۰) تشبیه راوی به بلبل از جهت این که میان گل‌هاست، اما تفاوت وجوه شباهت در واقعی بودن گل‌های باغ و تصویری بودن گل‌های پیراهن است.

امان من دوخت یک دانه دامن... / من مثل بلبل در آن همه گل / پوشیدم آن را (کشاورز،

الف ۱۳۹۰: ۱۲)

- تشبیه سایه به پر پرنده از جهت سبکی وجه شبه کارکردی است؛ زیرا سبکی را با تصویر نمی‌توان نشان داد.

سایه‌ها چه ساده‌اند / سایه‌ها چه مهربان / سایه‌ها سبک ترند / از پر پرندگان (کشاورز، ۱۳۷۶ ب: ۶)

- تشبیه دل به کفتر: چقدر خنده‌های تو قشنگ و شاعرانه است / برای کفتر دلم / درخت آب و دانه است. (کشاورز، ۱۳۷۷: ۶)

ابزار زندگی: ابزاری که کشاورز نام می‌برد اغلب مردانه و بیرونی است مانند قطار، تیر، تور، اما از ابزار دیگری مثل دیگ و پتو هم استفاده شده که جنبه عمومی دارد و مخصوص زنان نیست: تشبیه ابر به قطار از جهت تحرک، وجه شبه کارکردی است.

برای تو راحت است / مسافرت به هر جا / قطار ابر حاضر است / بیا به سوی شهر ما (کشاورز: ۱۵: ۱۳۷۳)

- تشبیه کلاغ به تیر از جهت سرعت رفتن: من الان می‌روم پیشش / و گفت و رفت مثل تیر / رسید و گفت مشکل را برای آن الاغ پیر (کشاورز، ۱۳۸۴: ۷)

- تشبیه برف به پتو از جهت پوشاندگی

چه کنم چه کار کنم برف‌های سفید و نرم

مثل یک پتوی نرم افتاده رو باغچه مون

باغچه الان لالا کرده زیر اون چه کنم چه کار کنم؟

(کشاورز، ۱۳۷۰: ۲۳)

- تشبیه ترس به تور، از جهت گرفتار کردن

جای آنکه صبح و شب / هی مرا دعوا کنی / کاش تور ترس را / از دلم منها کنی (کشاورز، ۱۳۷۸ ب: ۱۱)

- تشبیه چشم‌ها به پنجره از این جهت که از درون آن می‌توان چیزهایی را دید و در اینجا شاعر نقش دو دختر را می‌بیند که گویا در آن طرف پنجره چشمان قرار دارند.

نگاه کردم به چشم هایش / دو پنجره بود / دو چشم مادر / که دیده می‌شد در آن دو دختر
(کشاورز، ۱۳۹۰: ۷)

تشبیه شهر به دیگ از جهت اینکه انسان‌های زیادی در آن هستند و هر یک نقشی بر عهده دارند.
شهر یک دیگ بزرگ است / خوب دقت کرده باشی (کشاورز، ۱۳۷۷: ۱۱)
طبیعت:

- تشبیه بوی نعنا به شعله از جهت پخش شدن، کارکردی است.
آه نعنا مثل شعله / پخش شد توی اتاق / قلب من آهسته می‌سوخت مثل آتش در اجاق
(کشاورز، ۱۳۷۶ ب: ۲۴)

- تشبیه کله قند به کوه، از دید مورچه کله قند کوه است از این رو تصویر طنز دارد.
مورچه رو کله قند بود / براش کوهی بلند بود
(کشاورز، ۱۳۷۸ ب: ۶)

- تشبیه غنچه به گنبد، از دید پروانه گفته شده و وجه شبه تصویری است.
پروانه‌ای چشمش بر خانه‌ای افتاد / یک گنبد کوچک / با رنگ سبز و شاد / یک غنچه گل
بود/ آن گنبد زیبا (کشاورز، ۱۳۸۵: ۴)
- گل مظهر زیبایی و پاکی است و این تشبیه تازگی ندارد.
انسان:

- تشبیه پاییز به زنی که جاجیم می‌بافد، از جهت اینکه برگ‌های پاییزی رنگ‌های
متنوعی دارد و زمین را فرش می‌کند.
من توی این فکرم که پاییز / یک خانوم جاجیم باف است (کشاورز، ۱۳۷۱: ۹)
خوراکی:

- تشبیه مردم به اجزای آش: در این شعر شهر را دیگ بزرگی دانسته و چنین تحلیلی می‌کند
که در این دیگ هریک از انسان‌ها نقشی دارند که هر چقدر کم باشد باز هم تأثیرگذار
است. در واقع این شعر دیدگاهی فلسفی را مطرح می‌کند.

مردمش در جنب و جوشند	توی آن مانند آشی
بعضی از ما نقش سبزی	یا نخود یا ماش داریم
آن که نقش فلفل	ادویه یا سیر دارد
عطر و طعم و مزه او	روی ما تاثیر دارد

(کشاورز، ۱۳۷۷: ۱۱)

تجربیدی:

– تشبیه سایه به کابوس از جهت وهم آلودی

آسمان بی‌مهتاب / سایه‌ها چون کابوس / حلقه‌ای پروانه / در نور فانوس (کشاورز، ۱۳۷۶)

(الف: ۱۶)

– تشبیه عملیات ریاضی به غول و دیو از جهت وحشتناکی

شبیهِ غول و دیو است / برایم جمع و تفریق (کشاورز، ۱۳۷۸ الف: ۶)

– تشبیه مورچه به نقطه از جهت کوچکی

– تو مثل نقطه هستی / سیاه و ریز و ریزی / ولی باید بدانی / برای من عزیزی

(کشاورز، ۱۳۷۴: ۳)

آسمان:

– تشبیه دل به دریا و آسمان از جهت وسعت و پاکی

دلش اندازه دریا/ به رنگ آسمان باشد (کشاورز، ۱۳۷۶ الف: ۶)

– تشبیه گربه به ابر و باد از جهت نرمی

گربه حیوان عجیبی است / نرم مثل باد و ابر است / راه رفتن‌های گربه / مینباتوری ز ببر

است. (کشاورز، ۱۳۷۷: ۱۲)

اعضای انسان:

– تشبیه نور خورشید به موهای زرد: رفتم بالا خورشید بود / موهاش زرد و سفید بود / از

سر تا پا نور داشت / توی تنش تنور داشت. (کشاورز، ۱۳۹۲: ۲۱)

جدول ۲. عناصر تشبیه در شعر کشاورز

نوع وجه شبه	وجه شبه	مشبه به	مشبه
تصویری	ترسناک	دیو و غول	جمع و تفریق
کارکردی	حرکت	قطار	ابر
کارکردی	رقصیدن	ماهی	ستاره
کارکردی	سرعت	تیر	کلاغ
کارکردی	چنگ زدن	خرچنگ	غم
کارکردی	گیر افتادن	تور	ترس
تصویری	کوچکی	نقطه	مورچه
تصویری	عدم	کلاغ زرد	دل
تصویری	زهرآلود	نیش مار	صدا
تصویری	سبکی	پرنده	سایه
کارکردی	پر پر شدن	گل	فکر
تصویری	نرم	باد و ابر	گریه
تصویری	شکل طاهری	قلب	سیب
تصویری	بزرگی	دریا	دل
تصویری	رنگ	آسمان	دل
کارکردی	پر زدن	کفتر	دل
کارکردی	دلخوشی	اب و دانه	خنده
کارکردی	ترسناک	کابوس	سایه
تصویری	رنگ ها	جاجیم باف	پاپیز
کارکردی	پخش شدن	شعله	آه نعنا
کارکردی	سوختن	آتش	قلب
کارکردی	پوشاندن و گرم کردن	پتو	برف
کارکردی	خوابیدن	کودک	باغچه
تصویری	بزرگی	دیگ	شهر
کارکردی	جنب و جوش	آش	مردم
کارکردی	نقش داشتن در زندگی	اجزای آش	مردم
تصویری	رنگ ها	جاجیم	برگ‌های زرد و قرمز
تصویری	شکل ظاهری	گنبد	غنچه گل

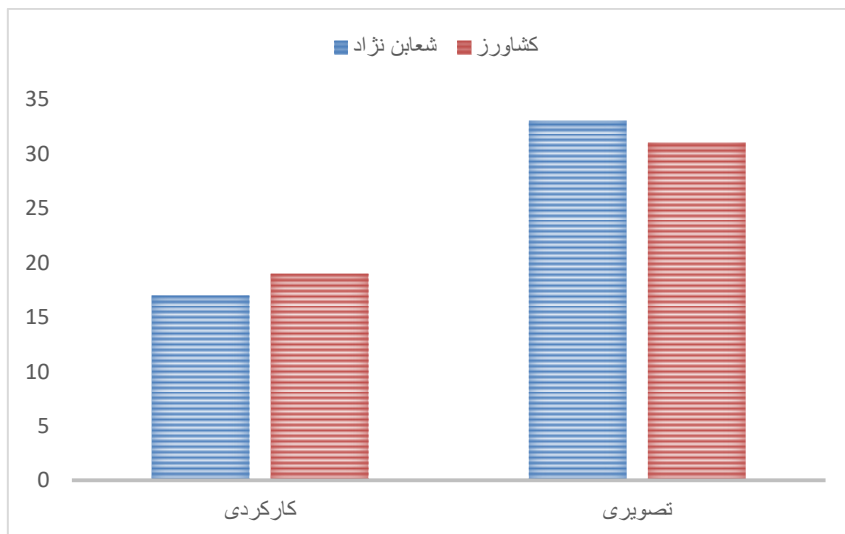
نوع وجه شبه	وجه شبه	مشبه به	مشبه
تصویری	رنگ	موی زرد	نور خورشید
تصویری	داغی	تنور	خورشید
تصویری	رنگ	کوه	کله قند
کارکردی	دیده شدن آن طرف	پنجره	چشم مادر
کارکردی	در میان گل بودن	بلبل	کودک
تصویری	شکل طاهر	گوشواره	آلبالو
تصویری	آویز بودن	گوشواره	دنباله بادبادک
تصویری	گردی	توپ	حباب
تصویری	شکل	شبنم	اشک مادر
تصویری	شکل	گلایی	چراغ
تصویری	شکل	قو	ابر
تصویری	انحنا	سرسره	رنگین کمون
کارکردی	سواری دادن	اسب	صندلی
تصویری	گردی	توپ	هندوانه
تصویری	زیبایی	عروس	خورشید
تصویری	زیبایی	داماد	ماه
کارکردی	نگهداری	پرستار جوجه	کودک
تصویری	شکل	ماهی	شانه
تصویری	درازی	مار	قطار
تصویری	درازی	کرم باغچه	بند کفش
تصویری	شکل	ببر	ابر
تصویری	زیبایی	باغ زیبا	اتاق بابا

نتیجه

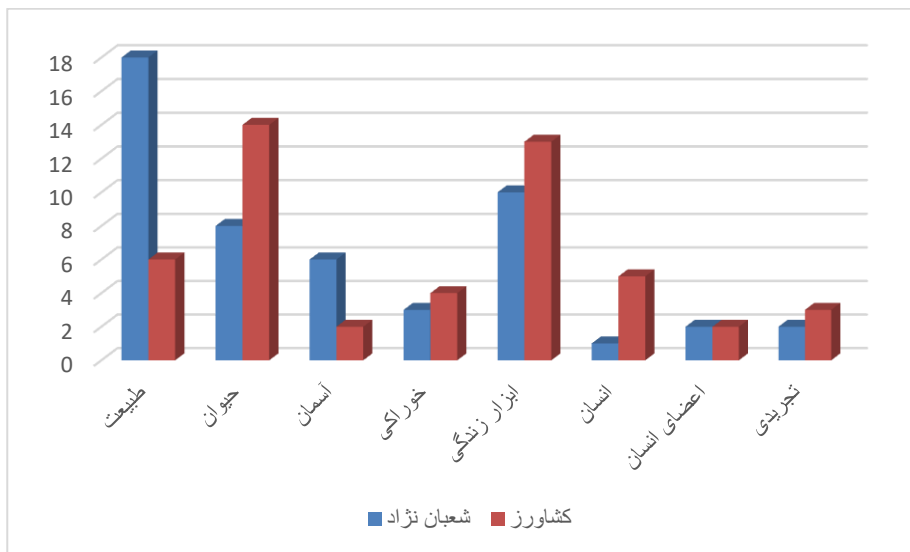
بررسی اشعار شعبان‌نژاد و کشاورز نشان می‌دهد که در قلمرو تشبیهات این دو شاعر، گرچه هر دو در پی ایجاد ارتباط با کودکان و تصویر سازی ملموس برای آن‌ها هستند. تفاوت‌هایی نیز با یکدیگر دارند که در بررسی آماری قلمرو تشبیه و وجه شبه نشان داده شد. نمودارهای مورد

نظر نشانگر تشابه گرایش به وجه شبه تصویری در ایجاد تشبیهات است و تفاوت‌ها بیشتر در قلمرو تشبیه دیده می‌شود. نمودار ۱، مشخص می‌کند که در شعر شعبان‌نژاد ۳۴ درصد وجه شبه کارکردی و ۶۶ درصد وجه شبه تصویری به کار رفته و در شعر کشاورز، ۳۸ درصد وجه شبه کارکردی و ۶۲ درصد وجه شبه تصویری کاربرد دارد. با توجه به این آمار، تفاوت کمی میان دید این دو شاعر وجود دارد و هر دو بیشتر تشبیهات تصویری ایجاد کرده‌اند.

نمودار ۲، حاکی از آن است که ۳۶ درصد مشبه به‌های شعبان‌نژاد از عناصر طبیعت هستند از این رو سایر موارد دارای بسامد زیادی نیست به طوری که ابزار زندگی تنها ۲۰ درصد و حیوانات دارای ۱۶ درصد بسامد هستند، عناصر آسمان، ۸ درصد، خوراکی، ۶ درصد، تجریدی و اعضای بدن ۴ درصد و انسان تنها ۲ درصد از این تشبیهات را شامل می‌شود. در حالی که در شعر کشاورز، حیوانات ۲۸ درصد، ابزار زندگی ۲۶ درصد، عناصر طبیعت ۱۲ درصد، انسان ۱۰ درصد، خوراکی ۸ درصد، تجریدی ۶ درصد و آسمان و اعضای بدن ۴ درصد از موارد را تشکیل می‌دهند که نشان از تنوع بیشتر وجه شبه در آثار کشاورز است.

نمودار ۱. مقایسه انواع وجه شبه در اشعار کشاورز و شعبان‌نژاد

نمودار ۲. مقایسه قلمرو مشبه به

منابع و مآخذ

کتاب‌ها:

- بلزی، کاترین. عمل نقد، ترجمه عباس مخبر، تهران: انتشارات آگه، ۱۳۷۹.
- حاکمی، اسماعیل. تحقیق درباره ادبیات غنایی ایران. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۶.
- خسرو نژاد، مرتضی. دیگرخوانی های ناگزیر. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۸۷.
- داد، سیما. فرهنگ اصطلاحات ادبی. تهران: انتشارات مروارید، چاپ سوم، ۱۳۸۵.
- رادویانی، محمدبن عمر. ترجمان البلاغه، تصحیح احمد آتش، به کوشش توفیق سبحانی و اسماعیل حاکمی. تهران: تهران: انتشارات اساطیر، ۱۳۶۱.
- رجایی، نجمه. شعرو شور. مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی، چاپ اول، ۱۳۸۲.
- زرین کوب، عبدالحسین. نقد ادبی. تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ هفتم، ۱۳۸۱.

- سهراب، معصومه. *هفده مقاله درباره ادبیات کودکان*. تهران: شورای کتاب کودک، ۱۳۷۲.
- شعاری نژاد، علی اکبر. ادبیات کودکان. تهران: انتشارات اطلاعات، ۱۳۶۴.
- شعبان‌نژاد، افسانه. ابر اومد باد اومد. تهران: کانون پرورش فکری کودکان، ۱۳۷۹.
- _____ . *ارنگ ارنگ بگو چه رنگ*. تهران: کانون پرورش فکری کودکان، ۱۳۸۷.
- _____ . *جشن گنجشک ها*. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۴ ب.
- _____ . *شیشه آواز*. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۴ الف.
- شفیعی کدکنی، محمد رضا. *صور خیال در شعر فارسی*. تهران: انتشارات آگاه، چاپ پنجم، ۱۳۷۲.
- شمیسا، سیروس. بیان. تهران: انتشارات فردوس، ۱۳۷۱.
- _____ . *بیان (با تجدید نظر و اضافات)*. تهران: انتشارات فردوس، چاپ نهم، ۱۳۸۱.
- _____ . *سبک شناسی شعر*. تهران: انتشارات فردوس، ۱۳۷۹.
- کشاورز، ناصر. آب، بابا، ماما. تهران: انتشارات قدیانی، چاپ دوم، ۱۳۸۸.
- _____ . *احمدی، حسین. آسمان دریا شد*. تهران: انتشارات قدیانی، چاپ چهارم، ۱۳۷۶ الف.
- _____ . *آه پونه*. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۶ ب.
- _____ . *از برگ گل بهتر*. تهران: انتشارات سروش، چاپ دوم، ۱۳۹۰.
- _____ . *تو چه شکلی هستی؟ مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۸ الف*.
- _____ . *چکه ای آواز، تکه ای مهتاب*. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۶ ب.
- _____ . *دانه ها، گنجشک ها*. تهران: انتشارات کوچک جنگلی، ۱۳۷۰.
- _____ . *رفتم بالا انار بود*. تهران: انتشارات شهر قلم، ۱۳۹۲.
- _____ . *سیب جان سلام*. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۸ ج.
- _____ . *قایق کاغذی*. تهران: انتشارات شفق، ۱۳۷۳.
- _____ . *گرچه به من میو داد*. تهران: نشر افق، ۱۳۷۸ ب.
- _____ . *موهای شش متری*. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۸۲.
- _____ . *میوه هایشان: سلام: سایه هایشان نسیم*. تهران: انتشارات قدیانی، ۱۳۷۷.

موسوی گرمارودی، سید مصطفی. شعر کودک/از آغاز تا امروز. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰.

میر صادقی، میمنت. واژه نامه هنر شاعری. تهران: کتاب مهنار، ۱۳۸۸.

وطواط، رشیدالدین. حقائق السحر فی دقایق الشعر، تصحیح عباس اقبال آشتیانی. تهران: انتشارات سنایی، ۱۳۶۲.

مقالات:

ابراهیمی، جعفر. «مختصات یک شعر خوب». فصلنامه پویش، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۳.

ایمانی، فاطمه. «منطق درونی و کارکردی افسانه‌ها در ادبیات کودک». نشریه ادبیات کودک و نوجوان، تهران: کانون

پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۹۰.

پورنامداریان، تقی؛ ماحوزی، امیرحسین. «بررسی وجه شبه در کلیات شمس». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه تهران، سال ۵۹، شماره ۱۸۶، صص ۶۴ - ۴۱، تابستان ۱۳۸۷.

Examinnig the simile and simile realm in naser keshavarz children s poems and shaaban nejad iegend

Abbas Sayyadi¹, Majid Azizi Ph.D^{2*}, Shahrokh Hekmat Ph.D³

Abstract

Simile is one of the imaginary images that is used a lot in children's literature, especially poetry. Among the elements of simile, likeness and simile are more important because simile shows the speaker's imagination, and simile also shows a common relationship between the two elements of simile and simile, which often does not exist in the same way in both. In this research, the poems of Nasser Keshavarz and Afshana Shabannejad have been studied in terms of the realm of similes and the type of similes in terms of functionality and imagery, and the result is that the most similes of Shabannejad include elements of nature and the most similes of Keshavarz They include nature and animals Also, both poets have mostly used the pseudo-image aspect and the function and mobility in the aspect of pseudo-images have been less desired, therefore it can be concluded that according to both poets, one of the goals of children's poetry is to depict nature and elements. It is related to it.

Key words: Afsana Shaban Nejad, Nasser Keshavarz, children's poetry, likeness, likeness.

1. PhD student, Department of Persian Language and Literature, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran.

Email: abbassayadi5874@gmail.com

2. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran

Email: m-azizi@iau-arak.ac.ir

3. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran. (Author)

Email: Sh-hekmat@iau-arak.ac.ir